

ПРЕДГОВОР

Зборник *Без школе шта би ми?! Огледи из историје образовања у Србији и Југославији од 19. века до данас* представља резултат сарадње Института за новију историју Србије и Института за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду.¹ Настао је са превасходним циљем да се укаже на све фазе и различите аспекте дугог и сложеног процеса „уласка“ друштва у целини „у школу“, која није у свим временима вреднована и позиционирана на исти начин, као и да скрене пажњу на последице, сада већ трајне и систематске маргинализације образовних институција, које имају кључну улогу у процесу модернизације и еманципације друштва. Намера уредница, аутора и ауторки текстова који су се нашли у зборнику била је да пружи увид у један од најсложенијих процеса дугог трајања – у процес борбе за модеран образовни систем који у условима српског и југословенског друштва, као и у условима постјугословенских друштава, траје од 19. века до данас.

Непуних шест месеци након смрти и сахране доживотног југословенског председника Јосипа Броза Тита,² у продавницама плоча и касета широм Социјалистичке Федеративне Републике Југославије могао се купити први сингл-албум³ београдске, годину дана раније основане, поп-групе Зана.⁴ Упадљиво жути омот, којим је поред знака загребачког Југотона⁵ доминирао назив насловне песме

---

1 Облици сарадње између Института за новију историју Србије и Института за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду дефинисани су Протоколом о сарадњи између две институције који су, 16. јула 2021, потписали у Београду: др Миле Бјелајац, директор Института за новију историју Србије, и проф. др Живка Крњаја, управница Института за педагогију и андрагогију.

2 Јосип Броз Тито је умро 4. маја 1980. године.

3 Сингл-албум је музичко издање које садржи снимак једне или више песама (углавном две). На *facebook* страници групе Зана (објава од 9. октобра 2018) пронађен је податак о времену објављивања албума: <https://www.facebook.com/zanomanijak>

4 Зана је основана 1979. године. Прву поставу групе чинили су: Зоран Живановић (клавијатуриста), Радован Јовићевић (гитариста), Зана Нимани (вокал), Игор Јовановић (гитариста), Богдан Драговић (басиста) и Александар Иванов (бубњар). Datum pristupa 21. 7. 2021, [https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BD%D0%B0_\(%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0\)](https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BD%D0%B0_(%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0))

5 Прва и једна од највећих и најпознатијих дискографских кућа на простору бивше Југославије, основана је 1947. са седиштем у Загребу. Постојала је до 1990. када

Наставнице,⁶ која је у исто време посудила име једном од најзначајнијих албума који се почетком осамдесетих појавио на југословенској сцени,⁷ као и иконишна фотографија „одељенског колектива“ и „разредног старешине“ у „задатом амбијенту“, из ове перспективе чини се не само као прецизно премерен „рам за слику“ *new wave*-а, новог музичког жанра који је обележио популарну културу крајем седамдесетих и почетком осамдесетих у свету и код нас, већ и много више од тога.

„Много више од тога“ је представљало глас генерација које у свом непосредном искуству нису имале сећање на рат и револуцију, али су стасавале у сенци оне политике образовања и васпитања која је, како је још децембра 1949. на Трећем пленуму ЦК КПЈ рекао Милован Ђилас, један од првих људи Комунистичке партије Југославије, тежила стварању „одважног социјалистичког човека“, оног „чија су схватања широка и разноврсна, коме су туђи бирократизам и укалупљеност мисли“. Тридесет година касније, свет који је изникао на тековинама победе Антифашистичке коалиције и идеји о коегзистенцији до јуче завађених страна (и поред свих изазова) налазио се пред новом кризом, која се баш оне године када је група Зана снимила песму *Наставнице* – чији је стих „Без школе шта би ми“⁸ позајмљен за део наслова зборника – све више захуктавала, удаљавајући читаво човечанство од „првобитних“ идеала. Првобитни идеали су две стотине година од избијања Француске грађанске револуције, и поред свих напора који су уложени у школу као најмоћнији покретач модернизације и еманципације, деловали као утопија – *liberté, égalité, fraternité*!

Перспектива „матурске вечери“ генерација „спремних за будућност“⁹ подстакнута „самозадовољним причама“ о економском

је угашена. Datum pristupa 26. 7. 2021, <https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%88%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BD>

6 Песма *Наставнице* (1980), (текст: Марина Туцаковић, музика: Радован Јовићевић, Зоран Живановић, продуцент: Енцо Лесић).

7 На другој страни албума снимљена је песма *Света*.

8 Део рефрена песме.

9 Део текста песме *Наставнице*:

„Треба знање за образовање
за младе главе то је рај
за будућност сви смо спремни
дође нашој гимназији крај
На матури сви смо, ево ту
заједно смо били и у злу
Стижу нова поколења
време тече, прође рок
пуне главе, пуна срца

расту, крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година, представљала је последњи трзај оне политике која је на образовање и васпитање гледала као на „јавно добро“ а не као на „лично право појединца“. У години у којој је: четрдесет пет земаља одбило да учествује на Летњим олимпијским играма у Москви због совјетске интервенције у Авганистану, избио ирачко-ирански рат, Лех Валенса, вођа пољских штрајкача који су претходно заузели бродоградиле у Гдањску, потписао договор са владом Пољске о стварању слободних синдиката и ослобађању политичких затвореника, на председничким изборима у САД-у победио Роналд Реган, убијен Џон Ленон, у извештају СИБ-а Савезној скупштини констатовано да се „земља налази у озбиљним тешкоћама“, одржан пленум ЦК СКЈ посвећен паду зарада и стандарда и повећању цена, књижевник Момчило Селић осуђен на седам година затвора због „вређања лика и дела Јосипа Броза Тита“ у причи која је растурана умножена на шапирографу, отворен *Златни папагај*, први приватни кафић у центру Београда¹⁰ – у пракси је завладала култура позитивизма која је подразумевала да се знање темељи на емпиријским и природним наукама и на формалним дисциплинама какве су логика и математика.¹¹ Маргинализација хуманистичких наука, повлачење државе из сфере образовања и њено препуштање приватном капиталу, који је, у околностима пада Берлинског зида, пропасти социјалистичког друштвеног поретка, ратова на простору југословенске државе, неретко, играо пресудну улогу у процесу успостављања „нове стварности“, довели су у питање не само опстанак социјалне државе већ и очувања бројних тешко стечених права грађана и грађанки, међу којима ће се право на образовање, у зборнику који је пред читаоцима и читатељкама, разумети као једно од најфундаменталнијих.

неки нови чека ток
Тоалете и шампањац
с тим ружне ствари заборавимо ми“

10 *Модерна српска држава 1804–2004. Хронологија*, ур. Бранка Прпа, (Београд: Историјски архив Београда, 2004), 375–377.

11 О кризи у сфери образовања и васпитања видети више у: Анри Жиру, *О критичкој педагогији*, (Београд: Едука, 2013).

Увод

Прошло је више од две деценије од када је у Републици Србији отпочела последња реформа образовног система.¹ Гледано из перспективе „експерименталне генерације“, како су је у зборнику који је пред читалачком публиком назвали Владимир Џиновић и Ивана Ђерић,² као и из перспективе неких од кључних актера реформског процеса: наставника, директора школа и родитеља, радило се о образовним променама које су представљале рефлексију „ширих друштвених транзиција у Србији након демократских промена“. Преведено на језик школе, реформске радње су разумеване као „хаотичне промене честих и наглих смена праваца кретања“, без „јасних циљева и исхода“, „превише амбициозно постављене“, осмишљене без довољног ангажмана и укључености актера реформе у реализацију и планирање промена. Гледано из историјске перспективе, могло би се рећи да би „жива архива“ која је остала иза једног од најзначајнијих покушаја реформе образовног система у Србији још од времена када је на овим просторима уведена школска обавеза, а што се десило 1882. године, представљала једног од „најговорљивијих“ сведока доба револуција, али и екстрема, у који се образовни систем више пута суновратио да би се на идејама и „инфраструктурама“ различитих промена које су се дешавале настанком: Краљевине Србије (1882), Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије (1918), Федеративне Народне Републике Југославије (1945)³ обнављао. У том смислу, „жива архива“ последње велике реформе образовног система, која се, сплетом историјских околности, десила у првој деценији 21. века, иако по свим својим карактеристикама па и разлозима (не)успеха припада 20. веку, представља „последњи доказ“ „доба реформи“, које ће се у зборнику који је пред читаоцима и читаатељкама посматрати од краја 19. века до данас, кроз више, тачније речено, петнаест радова у четири хронолошки распоређена дела и један осврт савременика и сведока кратког 20. века,⁴ доба чије убрзање, поготово у његовој завршници, није пружио могућност, тада већ мар-

1 Реформа од 2000. до 2010. године.

2 Владимир Џиновић, Ивана Ђерић „Реформе образовања од 2000. до 2010. године из перспективе *експерименталне генерације*“.

3 Демократска Федеративна Југославија (од Другог заседања АВНОЈ-а, 29. новембра 1943. до заседања Уставотворне скупштине од 29. новембра 1945); Социјалистичка Федеративна Република Југославија (од доношења Устава 7. априла 1963. до 1991. и распада Југославије).

4 Интервју са проф. др Николом Поткоњаком.

гинализованим и нефункционалним образовним моделима, који су се пре свега одвојили од својих идејних основа, да понуде решење за излазак из кризе.

Овај зборник је настао, пре свега, као резултат потребе да се у времену кризе још једном осврнемо на наслеђе, односно различите праксе и изазове образовања од краја 19. века до данас и тиме подсетимо на искуство које може бити драгоцен ослонац и полазиште онима који ће се у будућности хватати у коштац не само са реформама образовног система већ и са великим друштвеним реформама. Он представља наставак важне дебате на тему образовних и школских питања која се, у светлу велике кризе коју су неки видели и као „крај историје“, води на широком и сложеном пољу хуманистике. Због тога зборник видимо у контексту научне дебате у којој су се већ чули гласови аутора и ауторки радова у зборницима: *Образовање код Срба кроз векове*,⁵ *Два века образовања у Србији: образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004.*,⁶ *Образовање и усавршавање наставника: историјски аспект*,⁷ *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (18–20 век)*,⁸ *Век и по Велике школе у Београду: (1863–2013)*,⁹ *200 година Српске препарандије у Сентандреји и Сомбору*.¹⁰

Ослањајући се на оно што је већ речено, жеља нам је била да на једном месту окупимо не само истраживаче и истраживачице који су својим радом везани за различите образовне и научноис-

---

5 *Образовање код Срба кроз векове*, зборник радова, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крестић, Тибор Живковић, (Београд: Завод за издавање уџбеника и наставних средстава, Друштво историчара Србије, Историјски институт, 2003).

6 *Два века образовања у Србији: образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004.*, зборник радова објављен поводом обележавања два века од Првог српског устанка, ур. Зоран Аврамовић, (Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005).

7 *Образовање и усавршавање наставника: историјски аспект*, зборник радова, ур. Видан Николић, (Ужице: Учитељски факултет, 2007).

8 *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (18–20 век)*, зборник радова, (Сомбор: Педагошки факултет у Сомбору, 2009).

9 *Век и по Велике школе у Београду: (1863–2013)*, зборник радова објављен поводом јубилеја 150 година Велике школе, ур, Зоран С. Мирковић, Милош Миленковић, (Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Правни факултет Универзитета у Београду, 2014).

10 *200 година Српске препарандије у Сентандреји и Сомбору*, зборник са научне конференције са међународним учешћем 22–23. децембар 2012, (Сомбор: Педагошки факултет, 2014).

траживачке институције у Србији¹¹ и у региону¹² већ се проблемима из домена историје образовања баве у оквиру различитих научних дисциплина, у овом случају: историје,¹³ педагогије,¹⁴ психологије¹⁵ и музикологије,¹⁶ свесне да се ради о дисциплинама које се у многим сегментима преплићу. Подстичући мултиперспективност и мултидисциплинарност, желеле смо да нагласимо како се истраживању проблема из домена образовања може приступити са различитих страна, из различитих методолошких оквира. Овакав приступ омогућио је јасније сагледавање: континуитета и дисконтинуитета који су најчешће успостављани у периодима осмишљавања и оживљавања великих школских реформи,¹⁷ изградње различитих делова (не)јединственог образовног система попут установа за предшколско образовање,¹⁸ као и образовање одраслих,¹⁹ основне школе,²⁰ средње школе,²¹ универзитета,²² система у целини,²³ различитих образовних пракси, мање односно више толерантних и инклузивних, међу којима је посебна пажња поклоњена укључивању већег броја девојчица,

11 Одељење за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Историјски институт, Академија струковних студија Шабац – Одсек студија за васпитаче и медицинске сестре васпитаче, Институт за новију историју Србије, Институт за савремену историју, Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Институт за педагошка истраживања.

12 Универзитет Јурја Добриле у Пули.

13 Љубинка Трговчевић, Ана Столић, Зоран Јањетовић, Љубинка Шкодрић, Сања Петровић Тодосијевић, Срђан Милошевић, Драгомир Бонџић.

14 Александра Илић Рајковић, Наташа Вујисић Живковић, Љиљана Станков, Јован Миљковић, Ђурђа Максимовић, Милица Секуловић.

15 Владимир Џиновић – Ивана Ђерић.

16 Лада Дураковић.

17 Владимир Џиновић, Ивана Ђерић „Реформе образовања од 2000. до 2010. године из перспективе *експерименталне генерације*“.

18 Љиљана Станков, „Предшколско васпитање у Србији – првих сто година“.

19 Јован Миљковић, „Институционални развој образовања одраслих у Србији XIX века“.

20 Љубинка Шкодрић, „Основно школство у окупираној Србији 1941–1944“; Сања Петровић Тодосијевић, „Реформа основношколског система у Србији 1944–1959“.

21 Милица Секуловић, „Прилози о реформи средњошколског образовања у часописима *Настава и васпитање* и *Педагошки рад*“; Срђан Милошевић, „Средњошколско образовање за пољопривредну делатност у Југославији (1945–1952)“.

22 Драгомир Бонџић, „Реформе високог образовања у Србији 1945–1990: у потрази за социјалистичким универзитетом“.

23 Ђурђа Максимовић, „Институционални развој школства у Краљевини СХС/Краљевини Југославији“.

девојака и жена у образовни систем,²⁴ пракси које се у контексту дугог трајања могу читати и као институције, попут школске обавезе²⁵ и надзора,²⁶ места различитих наставних предмета, као нпр. музичког образовања тј. хорског певања у контексту успостављања нове политике образовања и васпитања,²⁷ односа државе према школовању националних мањина.²⁸

„Огледни“ приступ проблематици из домена политике образовања и васпитања, изградње и начина функционисања школског система кроз анализу различитих пракси представља последицу недовољне истражености проблема који се налазе у фокусу интересовања зборника *Без школе шта би ми?! Огледи из историје образовања у Србији и Југославији од 19. века до данас*, који ће, надамо се, инспирисати истраживаче и истраживачице да се посвете изучавању оних сегмената образовања који нису представљени у овом зборнику или су представљени само фрагментарно, због чега их није било могуће пратити у континуитету од краја 19. века до данас. То је један од кључних разлога зашто су радови предочени у хронолошком низу (*У 19. веку*);²⁹

---

24 Препознавање значаја теме мотивисало је уреднице и редакцију да у зборник укључе и један рад који је раније био објављен (Ljubinka Trgovčević, „Роџци вишег образовања девојака у свету и код нас“, *Образовање, род, грађански статус*, ur. Daša Duhaček, Katarina Lončarević, Dragana Popović, (Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za studije roda i politike, 2014), 57–68).

Љубинка Трговчевић, „Почеци образовања девојака у свету и код нас“; Ана Столић, „Школовање женске деце у Кнежевини/Краљевини Србији – родна перспектива“.

25 Александра Илић Рајковић, „Школска обавеза у Краљевини Србији: између прописа и праксе“.

26 Наташа Вујисић Живковић, „Развој надзора над основним школама у Србији у првој половини 19. века“.

27 Lada Duraković, „*Zapjevajmo drugovi, prije svakog rada*. Zborno pjevanje u osnovnim školama u Hrvatskoj u ranom rogaću (1945–1960)“. Рад Ладе Дураковић објављен је на хрватском језику.

28 Зоран Јаџетовић, „Школство националних мањина у Југославији 1918–1941“.

29 Александра Илић Рајковић, „Школска обавеза у Краљевини Србији: између прописа и праксе“; Наташа Вујисић Живковић, „Развој надзора над основним школама у Србији у првој половини 19. века“; Љубинка Трговчевић, „Почеци образовања девојака у свету и код нас“; Ана Столић, „Школовање женске деце у Кнежевини/Краљевини Србији – родна перспектива“; Љиљана Станков, „Предшколско васпитање у Србији – првих сто година“; Јован Миљковић, „Институционални развој образовања одраслих у Србији XIX века“.

У Краљевини Југославији;³⁰ У социјалистичкој Југославији;³¹ Шта је било после³²). Глас савременика, проф. др Николе Поткоњака који је, не случајно, као прилог понуђен на крају зборника, представља одређену врсту закључка коју читаоци и читатељке могу разумети и као завршну реч човека који је не само дао значајан допринос осмишљавању политика образовања и васпитања у периоду постојања социјалистичке Југославије већ је својим животом и радом наткрилио век који је оставио иза себе. Хронологија дешавања тј. нарација делимично је нарушена радом којим је представљена анализа одређеног феномена у дужем временском интервалу, односно ван оквира накнадно задате хронологије.³³ Једини рад који се бави политиком образовања и васпитања на тлу немачке окупационе зоне у Србији за време Другог светског рата³⁴ придружен је радовима распоређеним у другом делу зборника под називом „У Краљевини Југославији“ јер је образовна политика успостављена у Недићевој Србији представљала не само негацију и одбацивање политике интегралног југословенства, која је један од својих најзанчајнијих израза добила у најпопуларнијем дечијем листу у Краљевини Југославији под називом *Југословенче*, већ је и у симболичком смислу представљала крај „старог“ и само до одређене мере одбаченог у Југославији која ће „израсти из Рата и Револуције“. Неравномерна заступљеност радова у последњем, четвртном делу, односно то што његов садржај чини један рад, који говори о негативној перцепцији последње реформе школства из угла кључних актера реформског процеса,³⁵ може се разумети на више начина. У зборнику који је пред научном и читалачком

30 Ђурђа Максимовић, „Институционални развој школства у Краљевини СХС/Краљевини Југославији“; Зоран Јањетовић, „Школство националних мањина у Југославији 1918–1941“; Љубинка Шкодрић, „Основно школство у окупираној Србији 1941–1944“.

31 Сања Петровић Тодосијевић, „Реформа основношколског система у Србији 1944–1959“; Lada Duraković, „*Zapjevajmo drugovi, prije svakog rada*. Zborno pjevanje u osnovnim školama u Hrvatskoj u ratnom poraču (1945–1960)“; Милица Секуловић, „Прилози о реформи средњошколског образовања у часописима *Настава и васпитање* и *Педагошки рад*“; Срђан Милошевић, „Средњошколско образовање за пољопривредну делатност у Југославији (1945–1952)“; Драгомир Бонџић, „Реформе високог образовања у Србији 1945–1990: у потрази за социјалистичким универзитетом“.

32 Владимир Џиновић, Ивана Ђерић, „Реформе образовања од 2000. до 2010. године из перспективе експерименталне генерације“.

33 Љиљана Станков, „Предшколско васпитање у Србији – првих сто година“.

34 Љубинка Шкодрић, „Основно школство у окупираној Србији 1941–1944“.

35 Владимир Џиновић, Ивана Ђерић, „Реформе образовања од 2000. до 2010. године из перспективе експерименталне генерације“.

публиком ради се о потреби да се епизоде из прошлости које се често разумеју као део савременог тренутка у форми „прошлости која то још увек није“ препусте историјском памћењу како би се у контексту дуге и веома сложене борбе за модерну школу разумеле у односу на претходна „искуства са школом“.

Зборником радова *Без школе шта би ми?!* није се стигло од „огледа“ до „историје образовања“. Немогућност постизања важног циља, није нас поколебала у намери да, попут наших колега и колегиница који су то чинили у деценијама иза нас, направимо још један „пресек“ који из више разлога сматрамо значајним. Желеле смо да стручној и широј читалачкој публици представимо радове зрелих научника и научница чија су имена неодвојива од историје образовања, али и да је упознамо са новом генерацијом истраживача и истраживачица од којих неки/неке по први пут објављују своје радове у публикацији посвећеној овој проблематици. Надамо се да ће овај зборник наћи свој пут и до оних који ће се тек у будућности бавити проблемима који припадају сфери историје образовања.

Представљамо вам, дакле, резултате рада и добре воље многих колега и колегиница који су били спремни не само да дају свој допринос истраживању тема из области историје образовања већ и да нам поклоне своје поверење. Свима им се захваљујемо. Посебну захвалност дугујемо Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, без чије подршке и различитих видова финансирања института не би било могуће објављивање овог зборника. Желимо да се захвалимо др Милету Бјелајцу, директору Института за новију историју Србије, и проф. др Живки Крњаји, управници Института за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, који су препознали потребу сарадње две референтне научноистраживачке институције. Овај зборник је први резултат те сарадње због чега смо изузетно поносне. Овом приликом се захваљујемо: проф. др Јовани Милутиновић (редовној професорки Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду), проф. др Вери Спасеновић (редовној професорки Филозофског факултета Универзитета у Београду), др Ивани Добривојевић Томић (вишој научној сарадници Института за савремену историју) и др Александри Вулетић (вишој научној сарадници Историјског института), које су нас својим рецензијама охрабриле и увериле да смо „на правом путу“. Хвала свим члановима и чланицама редакције, посебно: проф. др Недељку Трнавацу (редовном професору у пензији, Одељење за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Бе-

ограду), др Слободану Селинићу (научном саветнику Института за новију историју Србије), др Владану Јовановићу (научном саветнику Института за новију историју Србије), проф. др Александру Тадићу (ванредном професору Филозофског факултета Универзитета у Београду), проф. др Биљани Бодрошки Спариосу (ванредној професорки Филозофског факултета Универзитета у Београду) и др Душици Малинић (научној сарадници Института за педагошка истраживања) који су својим драгоценим саветима и пре свега академским кредибилитетом подржали настанак и објављивање зборника. Посебну захвалност дугујемо Милицы Секуловић и Ђурђи Максимовић, студенткињама треће и друге године докторских студија на Филозофском факултету Универзитета у Београду, секретаркама редакције зборника. Да није било спремности уважених колега и колегиница да се одазову нашем позиву и приложе свој рад, овог зборника сасвим сигурно не би било. Хвала Педагошком музеју у Београду, Музеју града Београда, Фототеци Библиотеке Српске академије наука и уметности, Музеју Југославије, Народном музеју у Чачку, проф. др Миодрагу Шуваковићу, проф. др Нади Кораћ и др Нади Васић. Хвала свим ауторима и ауторкама, као и проф. др Даши Духачек, доц. др Катарини Лончаревић и проф. др Драгани Поповић, уредницама зборника *Образовање, род и грађански статус*, које су пристале да нам уступе рад уважене проф. др Љубинке Трговчевић. Огромну захвалност дугујемо проф. др Николи Поткоњаку на томе што је поделио своја размишљања са нама. Вишечасовни разговор који смо водиле са њим, уз колегу др Драгомира Бонцића, дао је „ветар у леђа“ зборнику који је тада био тек у настајању. Захваљујемо се: лекторки Биљани Рацковић, преводитељки Кристини Пинтар, техничким сарадницама Мирјани Вујашевић и Ђорђу Секерезовићу. Хвала свим пријатељима и пријатељицама, колегама и колегиницама који су нас подржали примедбама и саветима.

У Београду,
27. јула 2021.

Уреднице